

יהודה ארז: בן-גוריון אינו כותב אוטוביוגרפיה

אצה לו הדרך לזאב צחור ומיד לאחר פטירתו של בן-גוריון הופיע בראדיו; וכפי שנמסר לי— גם בטלביזיה, בתכניות המוקדשות למנוח הדגול "כמי שעבד עם בן-גוריון בכתיבת זכרונותיו". ולא הסתפק זאב צחור בתורה שבעל-פה אלא שלח ידו בתורה שבכתב, ובמלאות שנה לפטירתו של דוד בן-גוריון זיפה את הרבים ברשימתו "בן-גוריון כותב אוטוביוגרפיה" שהדפיס ברבעון "קשת", גליון ס"ה, סתיו תשל"ה (עמ' 144–156), והפעם הופיע בסמכות כפולה— כמי שעבד זמן ממושך במחיצתו של דב"ג וכמי שגנזי הארכיון העשיר של המנוח פתוחים לפניו, ועל כן הוא אדם שמשקל נוסף לדבריו.

שתי עובדות

כמי שלינה את עבודתו של זאב צחור בכל תקופת עבודתו ב"צריף" של דב"ג בשדה-בוקר, ארשה לעצמי לציין שתי עובדות:

1) זאב צחור התחיל בעבודתו בצריף ב-1970 והיא הופסקה באמצע 1972, כשנה ורבע לפני פטירתו של דב"ג. מאז אוקטובר 1971 צומצמה עבודתו של זאב צחור מאד, שפן מיד לאחר יובל ה-85 של דב"ג חלה הרעה במצב-בריאותו ונוקק לטיפול רופאים בתל-אביב ועל כן עשה, לצערו הגדול, רק חלק קטן מזמנו בשדה-בוקר, ובהיעדרו היה הצריף נעול ולא ניתן לאיש להיכנס בלי נאמנו של דב"ג, חיים ישראלי. המפתח היה בידי נחמה כהן, חברת שדה-בוקר, ונדמה לי שהייתי היחיד שיכול היה לקבלו ממנה בכל עת צורך, ולא היו שום פגישות בין זאב צחור ודוד בן-גוריון מחוץ לצריף.

2) הקומוניקציה בין דב"ג ובין זאב צחור לא פעלה כראוי מן היום הראשון ועד האחרון, ולא באשמתו של זאב צחור. לא פיקפקתי אף רגע בהתאמתו של ז.צ. לעבודתו, אף כי מקורביו של דב"ג, שהכניסוהו לעבודה, לא היתה דעתם נוחה ממנו ולא אחת התווכחתי אתם, אף שלא נתקבלה הצעתי לקבל לעבודה איש אחר—חבר קיבוץ מצפון הארץ. שמחתי על מינויו של ז.צ., שהכרתיו מזמן היותו מזכיר של מדרשת שדה-בוקר. כאיש זריז, חרוץ, אינטליגנטי ומהיר-תפיסה, נראָה לי מתאים מאד לעבודה בצריף. הקולר היה תלוי בצווארו של דב"ג, שמעודו לא הכתיב דברים, ואפילו בעניינים טכניים היה כותב בעצמו. כתיבתו היתה מהירה מאד וכמעט תמיד מדויקת, וכך לא היה צורך בתיקונים כלשהם, ולא אחת מצאתיו מעתיק קטעים גדולים מעתון או ספר או מתרגום עברית, ועל שאלותי מדוע הוא מבזבז את זמנו על עבודות שפל כתבנית יכולה לעשותן, היה עונה כי מסירת העבודה למישהו תגזול אצלו יותר זמן מן העבודה שהוא עושה בעצמו. וקושי גדול מזה: מאז-ומתמיד לא

קל היה לו לקשור קשרים עם אנשים חדשים, ומהגם לעת זיקנה. הוא לא הכיר קודם את ז.צ., ולכן לא נוצר המגע ההדדי היאָה והרצוי. אפשר שאילו עבד עם דוד בן-גוריון איש שהכירו קודם היו היחסים אחרים. מכל ביקורי בצריף איני זוכר אף מקרה של דו-שיח כלשהו בין דוד ב.ג. וז.צ., שישבו כל אחד ליד שולחנו, זה בקצה אחד של חדר-העבודה המאורך וזה בקצה שני. על חוסר הקומוניקציה בין שניהם שוחחנו לא אחת, ז.צ. ואני. אני משער שז.צ. לא היה מאושר ביותר ממציאאות זו, אף כי מצא סיפוק רב בעבודתו. והואיל ובשני עניינים ז.צ. מזכיר ברשימתו את שמי, ארשה לעצמי להעמיד דברים על דיוקם.

ת ל ת - ש י ח או ד ו - ש י ח

כותב זאב צחור :

"יהודה ארז ואני ניסינו להזיזו מהחלטתו [להשאיר את החומר ל"זכרונות" כרך א, ולא לקצץ ולא לשנות—המעתיק]. אמרנו לו שהציבור בארץ ובעולם מצפה זה שנים לזכרונותיו והנה הוא עתיד לקבל אוסף של תעודות שעריכתן אינה מקצועית, ברירותו לקויה, ואין בו ענין אלא למומחים. הצענו לו שיתרכז במכתבים ויומנים ויוסיף עליהם דברי קישור שיבהירו את הרקע להתרחשויות. מתוך שידענו כי מצפה הוא לכך שהספרים יעוררו הד ודיון, הבאנו לו כדוגמה את זכרונות דה-גול ואדנאר וההתייחסות אליהם ברחבי העולם, וכו'".

לצערי, לא הקפיד ז.צ. למסור דברים כהווייתם. מעולם לא שיתפתי את ז.צ. ולא איש זולתו בשיחותי עם דב"ג בענייני עבודתי. אמנם לא נמנעתי מלשוחח עם דב"ג בענייני עבודה בנוכחותו, כשהוא יושב אל שולחנו, אך הפעם בפירוש לא רציתי שיהיה נוכח בשיחתנו, ובערב שלפני פגישתי עם דב"ג, בשיחתנו בביתו על כוס קפה, ביקשתיו שיסתלק מחדר-העבודה עם הופעתי שם, שעה-שעתיים לאחר בואו לעבודה, שכן רציתי לדבר עם דב"ג "בארבע עיניים". וכך היה: ז.צ. עזב את חדר-העבודה עם כניסתי אל הצריף.

ואשר לתוכן השיחה, הריהו שם בפי דברים שלא הייתי מעז להעלותם על דל-שפתי בפני דב"ג. במשך 27 שנות שירותי את דב"ג בהדפסת ספריו, שהצריך פגישות רבות אתו, לא קרה שאתיצב לפניו בלי להתכונן לשיחה, ולו בעניינים טכניים. יראת-הכבוד כלפיו לא סרה ממני מעולם, ולא רק כשהגיע לזיקנה אלא גם בפגישותי אתו בעת היותו מזכיר-ההסתדרות, בגיל-העמידה. הפעם התכוננתי במיוחד לשיחה, ממש כמתקדש למעמד מיוחד. את דברי בקרתי על הספר אמרתי לו בגילוי-לב, אבל איני מעלה כלל על דעתי שהייתי מעז לומר לו "שעריכתו אינה מקצועית וברירתו לקויה" ולהציע לו לכתוב "כדוגמת זכרונות דה-גול ואדנאר", ומהגם שעד היום לא קראתי זכרונותיו של האחרון. לא יכולתי לדבר אתו כך, בשום אופן. קטונתי! לא אמסור כאן פרטי דברי, אף שאני זוכרם כאילו רק אתמול אמרתים, כי הם לא יוסיפו לענין. גם תשובתו של דב"ג לא היתה כמו שכותב ז.צ. מדמיונו. ביומן-העבודה שלי (מיום 24 בנובמבר 1970) נרשמה תמצית-שבתמצית על השיחה הזאת: "ושוב, בסוף, ביקשתי סליחה אם גרמתי לו צער כלשהו. הוא השיב כי אדרבא, מודה לי.

נשארתי כשעתים לעיין בחומר. נפרדנו בלבביות. ביקשתיו להיפגש עם לוריא והוא הסכים. (לוריא הוא ירוחם לוריא, שהיה אז מזכיר מערכת "עם עובד", שביקשני יום קודם-לכן בטלפון לבוא לתל-אביב לימים אחדים ולעבור על כתב-היד של ה"זכרונות", כדי להציע לדב"ג קיצורים מסוימים). בשעות ישיבתי בחדר-העבודה לא הרגשתי משהו מיוחד במצב-רוחו של דב"ג ונפרדנו, כרגיל, כשהוא מאיר פנים. בכל-זאת יצאתי בהרגשה לא קלה: שמא עברתי את גבול המותר ואמרתי דברים העלולים לפגוע בו.

אף-על-פי-כן היתה לז.צ. נגיעה מסוימת לשיחה זו. בצאתי מן הצריף נפגשתי עם ז.צ., כפי שהוסכם בינינו, וביקשתיו לעקוב אחרי מצב-רוחו של דב"ג בשעות שנשארו לו עוד לעבוד בצריף. בערב באתי לביתו של ז.צ. לקבל דו"ח על השעות שלאחר צאתי מן הצריף. הוא סיפר לי כי ה"זקן" היה במצב-רוח טוב, ולאחר צאתי עיין כל הזמן בהעתקי כתב-היד של הזכרונות, ומזה הסיק כי דברי מצאו אוזן קשבת וה"זקן" נכון לבדוק אם אפשר לשנות משהו בכתב-היד. זה היה כל חלקו של ז.צ. בנסיון "להזיז את הזקן מהחלטתו". איני מניח שז.צ. שוחח גם הוא עם דב"ג בענין זה, שכן היחסים בינו ובין דב"ג לא היו כאלה שאיפשרו לו לפתוח בשיחה בענין עדין כזה, שגם אני כה התקשיתי בה. ומלבד זה, ודאי היה מספר לי, שפן חלק גדול משיחותינו הרבות היו על ה"זקן", והוא לא הזכיר את הדבר אף ברמז.

"השגחה עליונה" – של מי?

והענין השני-פרשת מכתבי דב"ג בשנות 1904-1906 אל ידיד-נעורים שלו שיצא לאמריקה, שמואל פוקס, ששמר על המכתבים ובאורח-פלא, על-ידי צירוף-מקרים דמיוני שלא פה המקום לספר עליו, נפגשתי אתו בניו-יורק וקיבלתי מידו. הייתי נסער ונרגש במידה שלא ידעתי כמוה מעודי בקפלי את המכתבים האלה באחד הערבים, יומיים לפני עזבי את אמריקה, ובייחוד לאחר שקראתי ולא יכולתי להירדם, ועד היום, מקץ 21 שנה, אני נזכר בזה בהתרגשות; וכמוני, ואולי אפילו יותר ממני-דב"ג, שכתב לשמואל פוקס: "כשחזר יהודה ארז מארצות-הברית, הביא אתו חבילת מכתבים ששלחתי לך בשנת 1904-1906, בתוכם גם מכתב מהארץ. הייתי נפעם, כי לא זכרתי כלל ששלחתי לך מכתבים מפלונסק ומהארץ והתפלאתי הפלא-ופלא כיצד שמרת על מכתבים אלה חמישים שנה ומעלה". (הציטטה הזאת מובאת גם ברשימתו של ז.צ.).

ז.צ., המקדיש תשומת-לב מיוחדת למספר העמודים ואפילו השורות שמקדיש דב"ג ב"זכרונות" שלו לכל ענין, מציין ברשימתו: "הענין של גילוי המכתבים זוכה בזכרונותיו של בן-גוריון לעמוד שלם, הרבה יותר מאשר תיאור הכרותו עם פולה, אפיה וקורות נישואיו עמה" (שם, ע' 147). ז.צ. שולה משם פסוק אחד: "ארז היה כל-כך נפעם מפגישה זו עד שהוא התחיל להאמין שהפגישה עם פוקס היא מעשה ההשגחה העליונה", והוא מוסיף הערה משלו: "נראה שההפלגה להשגחה העליונה בקשר למציאת מכתבים אינה של ארז אלא של בן-גוריון עצמו"; כלומר: דב"ג

שיקר וייחס מחשבותיו-הוא ליהודה ארז כדי להוסיף לדימוי שלו, כשליח "ההשגחה העליונה"-תחושה המלווה את דב"ג עוד מנעוריו. לצערי, עלי להודיע כי גם במקרה זה לא כנים דבריו של ז.צ. אני הוא שהשמעתי ראשונה את שתי המלים האלו וחזרתי עליהן בספרי לחברי על המקרה המופלא הזה של פגישתי עם פוקס, ולא רק השמעתי אלא גם כתבתי אל דב"ג. בתיאור כל צירופי-המקרים הפנטסטיים-שעל כמותם קוראים ברומנים של מיתח או רואים על מסך הטלביזיה-שזימנו אותי בניו-יורק, עיר המיליונים, עם איש שאף את שמו לא שמעתי מעודי, יש פסוק אחד: "השגחה עליונה המצרפת מקרה למקרה ומשחילה אותם למחרוזות הקובעות לפעמים גורלות אנשים וציבורים". פעמים אין ספור חזר דב"ג בשיחותיו אתי על דרך השגתי את המכתבים והיה שואל אותי בבדיחות: "האם עודך מאמין בהשגחה עליונה?" ז.צ. נחפ זאיפוא יותר מדי ליחס דברי-שקר לדב"ג.

מכתבים ארוכים - תשבץ לכתר מלך ונביא
הקו המנחה את זאב צחור בכל רשימתו הוגדר בפסוק האחרון שלה: "מבקש הוא [בן-גוריון-המעתיק] לצרף לכתר המלכות שהחזיק בו בכוח פעולתו המדינית גם את כתר השליחות ולהיות כוהן, נביא ומלך וכך להישאר, יחיד ומיוחד בתולדות ישראל" (שם, ע' 155). ומתי התחיל לחתור לכך? לפי דעתו של ז.צ. התחיל דב"ג בכך עוד בהיותו בן ארבע-עשרה. וכך הוא כותב: "המדהים אצל בן-גוריון הוא השלב המוקדם בו החל ללקט את הדברים בקפדנות-בהיותו בן 14. כאילו בגיל זה ידע כבר כי ביום אחד יצטרך להם על-מנת לספר את זכרונותיו. בן-גוריון החשיב מאד את המלה הכתובה. אף שתמיד היה טרוד ביותר, הקפיד לכתוב מכתבים ארוכים שגזלו ממנו זמן רב, והטעם-יום אחד יצטרך להם" (שם, ע' 146). והשואל ישאל, כיצד? האם כבר בגיל 14 היה דויד יוסף גרין "טרוד ביותר?" ומה משמעות "הקפיד לכתוב מכתבים ארוכים"-האם האריך בכוונה במכתביו, גם כשלא היה כל צורך בכך? או ש"קישקש" סתם כדי להאריך? והאם מנה וספר ז.צ. אלפי מכתביו ומצא שרוב המכתבים ארוכים הם? הנה הכרך הראשון של איגרותיו, שמספר עמודיו 444 ובהם 267 מכתבים והממוצע לכל מכתב קצת יותר מעמוד וחצי. נְפֵה מזה השערים הפנימיים, מאות ההערות של העורך, ונוסף לכך הנייר החלק הרב בין מכתב למכתב, שכן לא הודפסו הללו ברציפות וכל מכתב התחיל בעמוד חדש, גם אם קודמו תפס רק שתיים-שלוש שורות. הממוצע לכל מכתב אינו עולה אפוא על עמוד אחד בן 35 שורות; הממוצע לכל מכתב בכרך ב וג גדול רק קצת יותר. כל הענין של "מכתבים ארוכים", ובפרט בכוונה תחילה-עורב פורח.

העתקי מכתבים - לשם מה?

מתוך תשוקה יתירה לתאר את להיטותו השיטתית שאינה יודעת לאות של דב"ג לכתוב בשטף החיים והפעולה את האוטוביוגרפיה שלו מוצא לו זאב צחור אסמכתות שאינן מתקבלות על הדעת. לאחר שהוא מביא ציטטה מאחד המכתבים של דב"ג בה

מסופר על מכתביו שהלכו לאיבוד לאחר שיצא מתורכיה לארץ-ישראל לתקופת החופשה מלימודים ערב מלחמת-העולם הראשונה, מעיר ז.צ.: "מאז הקפיד [בן-גוריון-המעתיק] לשלוח למקומות שונים עתקים רבים של דברים שאמר וכתב, תוך חתימה עקשנית להשאיר דברים כתובים ולשמרם" (שם, ע' 145). פסוק קצר זה מעורר שאלות אחדות: מה היסוד לדברים האלה? כלום מצא עדות לכך מפנקסי המכתבים היוצאים, או שמא מסיפורי דוד בן-גוריון? ואיך עשה עתקים רבים? הרי באותו עמוד 145 הוא מספר על הטכניקה של העתקים: "דף אחד נהג לתלוש ולשלוח למקורביו ודף-העתק נשאר בפנקס". כלומר, היתה אפשרות טכנית לשלוח רק העתק אחד בלבד, ואם רצה לשלוח "העתקים רבים" היה חייב להעתיק דברים כמה וכמה פעמים. והרי דוד בן-גוריון היה "טרוד ביותר" – לפי עדותו של ז.צ. – וכיצד הרשה לעצמו דבר כזה, ומאיין היתה לו סבלנות לכך ולו אף לצורך האוטוביוגרפיה שלו. ועוד, כלום בשביל "להשאיר דברים כתובים ולשמרם" יש צורך בהרבה העתקים ולא די ב"דף-העתק" שנשאר לו בפנקסו?

ושוב לענין ההעתקים. בע' 148 כותב ז.צ.: "כבר בשלב הראשון לפעילותו הירבה בן-גוריון במכתבים, שמר לו העתקים ותבע מן הנמענים לנצרם". וגם כאן מתבקשת השאלה: מה ההגיון לדרוש מן הנמענים לנצור העתקים כשהמוען שמר לעצמו דף-העתק? ושאלה קשה מזו אציג לו אני, המכיר קצת את ארכיונו של דוד בן-גוריון: היכן מצא סימוכים לדבריו אלה? במקום אחד בלבד מצאתי בקשה לשמירת מכתבים – במכתב אל אביו מ-19.10.06, אותו מצטט ז.צ. בע' 146, וגם שם אין דרישה אלא משאלה: "והייתי חפץ שתישאיר אצלי העתקה ממכתבי על דבר ארץ-ישראל, אבל איני יכול לכתוב דבר אחד פעמים ולכן הנני מבקש לשמור למצער את הללו בבית, שלא ילכו לאיבוד". הבקשה לשמור על המכתבים היא אפוא תוצאה של חוסר אפשרות טכנית להשאיר לעצמו העתק. וכלום פסוק זה גותן יסוד כלשהו לז.צ. לכתוב את אשר כתב על דרישה ממוענים לנצור את מכתביו?

אותה מידת "אמת" יש גם בדבריו הבאים: "בן-גוריון גואם באסיפות פומביות ומקפיד שדבריו יירשמו" – כמובן, לאותה מטרה שז.צ. עושה מאמצים "להדביקה" לדב"ג... האם שמע פעם את דב"ג מבקש רישום דבריו, או שמע על כך מפי מקורביו של דב"ג שליווהו בדרכו הארוכה כאישיות מנהיגה? כמה עשרות (ואולי מאות) הרצאות היו לו בשנים האחרונות בשדה-בוקר – לפני תיירים, אורחים, נוער – וכמה מהן נרשמו? והרי דב"ג לא היה צריך כלל וכלל לדרוש או לבקש את הדבר כי תמיד היה מישהו שתפקידו "להקפיד" על הרישום, כמו שיש לכל שר ולכל מנהל בכיר של מוסד ממשלתי, ציבורי או פרטי. כנראה טחו עיני ז.צ. מראות עד כמה מיעט דב"ג לדרוש מעוזריו ומלוויו, לרבות שומרי-ראשו, שתפקידם היה גם לשמש את דב"ג בצרכיו האישיים. אדם זה, שמוניטין יצאו לו כאיש חזק, שתלטן, שהכל כופפים ראשם לפניו, גילה רוח ואפילו ביישנות כלפי עוזריו ומלוויו הקרובים בכל הקשור לצרכיו האישיים. כך היה לא רק לעת זיקנה אלא גם בהיותו במלוא זהרו.

"תאריכים מלאי פאתוס"

אין ז.צ. מניח דבר בלי לעשות ממנו מטעמים כדי "להוכיח" כי ראש מאוייו של דב"ג כל הימים להציב לעצמו מצבת-עד. לזה משמש לו גם דבר תאריכיהם של מכתביו לחברו-מנוער-שמואל פוקס-שהם לא לפי הספירה היהודית או הנוצרית אלא לפי הקונגרס הציוני הראשון ב-1897. על זה כותב ז.צ. בפרק-המשנה "כוונות מוקדמות לכתיבת זכרונות" לאמור: "המכתבים אל פוקס נושאים תאריכים מלאי פאתוס כמו "ז' לקונגרסים, ח' לקונגרסים" (אצל בן-גוריון הצעיר החל מגין השנים משנת כינוסו של הקונגרס הראשון ב-1897) (ע' 146), וה"פאתוס" הזה הוא, כמובן, לצורך האוטוביוגרפיה שלו. ז.צ., אף כי נולד שנים רבות לאחר "הקונגרסים" הראשונים, סימן רע לו שאינו יודע כי דב"ג לא היה יחיד בדורו שראה בקונגרס הציוני הראשון התחלה של תקופה חדשה בהיסטוריה היהודית. אלפים ורבבות ציונים רשמו במכתביהם "תאריכים מלאי פאתוס". כלום התכוונו כל אלה ל"אוטוביוגרפיות" ?

הסברה לבן-גוריון, המוסיף לחייך...

לפי גירסת ז.צ. היו כל רישומיו של דב"ג מכוונים, מחושבים ומותאמים למטרה שהציב לעצמו-לעצב לו דימוי אידיאלי רצוי לו, אלא שפעמים נכשל ורשם כך שלא התאים למטרה שהציב לעצמו. "התברר כי יומניו נוהלו כאילו ידע מראש שהדברים יראו אור ואין בהם עניינים כמעט אישיים. ובכל-זאת פעם-בפעם משתרבבים דברים שלא היה בן-גוריון יכול לתת את הדעת מראש על השתלשלותם ההיסטורית המשונה" (שם, ע' 150). וכאן הוא מביא ציטטה מיומנו של דב"ג בקשר להסכם שנחתם בינו לבין ז'בוטינסקי, שעורר ויכוחים סוערים בתנועת-העבודה בארץ וחלק גדול מציבור הפועלים התנגד לו. דב"ג כותב: "זלמן [שזר] מסכים כי עדיין לא שמע תגובת הציבור המתמרמר... כשייפגש עם אליהו גולומב, יאמר שאינו מסכים, משום שאיש זה קובע את דעתו על-פי הרוח הנושבת ואינו מגיד אמת". וז.צ. מוסיף מיד הערה משלו: "למעשה, האשים כאן בן-גוריון את זלמן שזר, שבשעת כתיבת הזכרונות היה גשיא מדינת ישראל, בצביעות, חנפנות והעמדת-פנים" (שם).

ספק אם פירוש זה על ז.צ. נכון ומדויק. כלום אין לפרש מכאן ששזר אין לו עמדה משלו והוא נתון להשפעת הסביבה, והסיום "ואינו מגיד אמת" אין פירושו שהוא משקר אלא שאין לו דעה מגובשת שלו-אמת משלו. אבל לא על פירושו זה אני מתלונן אלא על המשך סיפורו. הוא מספר על דו-שיח עם דב"ג שבו "ניסה להסביר לבן-גוריון שהוא, ב.ג., מאשים אחד מאחרוני חבריו באשמה שיש בה עלבון חמור. יתר על כן, איש זה הוא במקרה גשיא מדינת-ישראל ופירסום הדבר יגרום אי-נעימות רבה. ב.ג. הוסיף לחייך ואמר: 'אם כתבתי כך, אז זוהי האמת'. (שם, ע' 151-150).

ארשה לעצמי לפקפק באמיתותו של כל הסיפור הזה, ולא רק משום שלא סיפר לי על כך בשעתו, כשם שסח לי דברים רבים, אפילו חסרי-ערך, אלא משום שאדם הבודה מלבו השתתפות בשיחה עם דוד בן-גוריון בענין כרך א של ה"זכרונות" ושם

בפי דוד בן-גוריון "שאין הוא כותב רומן אלא מספר על הקמת המדינה כפי שהוא רואה זאת. מי שירצה יקרא, ואם ירצה מישהו אחר-כך לערוך את הדברים מחדש כדי שיהיו מעניינים יותר-יעשה זאת" (שם, ע' 149). מותר לי לחשוך בו ששם בפי דב"ג דברים כמו "אם כתבתי כך אז זוהי האמת" (ע' 151). החשד מתגבר לאחר הדברים של ז.צ. על מקרים של "השתרבות דברים שלא היה בן-גוריון יכול לתת את הדעת מראש על השתלשלותם ההיסטורית המשונה". הרי קל היה לדוד בן-גוריון לתקן את ההשתלשלות ההיסטורית המשונה על-ידי מחיקת פסוק זה. רואה אני חובה לעצמי להודיע שלא היה מקרה שדב"ג לא שם לב להערתו במקרה של פגיעה אישית (ומקרים כאלה מעטים היו מאד), ואפילו קלה הרבה יותר מזו שכתב על ז. שז"ר, ואף על אנשים צעירים מרננה בתו הצעירה של דב"ג, להוציא מקרה אחד-פסוק על לוי אשכול-שלא הסכים להשמיטו. ומעולם לא ניסיתי "להסביר לבן-גוריון", כמו שמספר ז.צ. על עצמו. קטונתי! דב"ג לא היה קשה-הבנה חלילה. די היה ב"מראה-מקום" ובהערה קלה כדי שיבין דב"ג את הרמז ויתיר את השמטת הפסוק או הקטע שלא שם לב אליו בהכינו את הדברים לדפוס, אולי גם מתוך אמון בשליחו שהוא יסב את תשומת-לבו במקרים כאלה. קשה לתאר שדב"ג גילה קשיחות דווקא במקרה שז"ר, יידו, שמאמרו על דב"ג בן השבעים רצוף אהבה והערצה אין קץ. היו אמנם מקרים מעטים שהיה עונה על הערתי: "כך חשבתי אז ולא צריך להשמיט". אבל אף פעם לא ענה כך במקרה של חשש פגיעה במישהו, ולא רק בידיד, ובפרט בנשיא. אני ואנשים אחרים יכולים להעיד שהיה מקרה שהשמיט שני קטעים שכבר היו מסודרים בדפוס על שני אנשים צעירים מהשורה, ובלי כל ויכוחים (היה זה בספרו "מדינת-ישראל המחודשת", שנדפס ב-1969), והדברים היו קלים הרבה מן הדברים שכתב על שזר.

אבל הרע ביותר ז. צ. לעשות בהערתו מספר 16 בסוף מאמרו, בענין שז"ר, שבה נאמר: "בשלב מאוחר יותר הושמט משפט אחד מתוך היומן, והנושא רופך. הדבר נעשה בלי ידיעתו של בן-גוריון". מאיין לו לז. צ. שהדבר נעשה בלי ידיעת דב"ג? כלום לינה ז. צ. את דב"ג כ"ד שעות במעת-לעת בשכבו ובקומו ובלכתו בשדה-בוקר ובתל-אביב, והקשיב לכל שיחה עם דב"ג. והרי לא יעלה על דעתו שהאיש שדיבר עם דב"ג יראה עצמו חייב לבוא אליו ולדווח לו על שיחה אינטימית עם דב"ג.

בן-גוריון מזייף ומעלים זיופו

כותרתו של פרק-משנה של של זאב צחור היא "לאמת פנים הרבה", והוא עושה מאמצים לגלות את הפן האחר שדב"ג משתדל להעלימו ולהסתירו מעין כל. כאן הוא מבליט שני דברים שדב"ג לא הזכיר אפילו ברמז: זיוף תעודת-הבגרות, שאיפשרה לו להתקבל לאוניברסיטה בקושטא, וה"רומנים" שלו. קל לענות על כך בתשובה ששם ז. צ. בפי דב"ג: "אין הוא כותב רומן אלא מספר על הקמת המדינה כפי שהוא רואה זאת". ואמנם כן הדבר. אין דב"ג כותב מאומה על עצמו ועל משפחתו והוא עוסק בשאלות מדיניות בלבד, ולמה יכתוב על שני העניינים שאין להם

כל קשר אל נושא הספר ? אין אפוא להסיק מזה בשום־אופן שדב"ג רוצה להעלים את שני הדברים, כדי שיישארו סוד נצחי. אבל כל ה"מדרש" של ז. צ. בנידון זה אין בו אמת. מראש הובן כי יש חלוקת עבודה בין דב"ג שעסק בענינים מדיניים בלבד, ובין עורך האיגרות המקיפות הכל – לרבות כל הענינים האישיים. ולא הוגבל העורך, בעל השורות האלו, בעבודתו, ולא קיבל שום הוראות מה לקיים ומה להשמיט, ולא רק באיגרות עצמן אלא גם בפירושים לאיגרות, וניתן לו חופש כזה, שספק אם זכה פעם לשכמותו עורך כתביה של אישיות היסטורית. ומי שקרא את הכרך הראשון של איגרות דוד בן־גוריון נתקל לא אחת בענין "התעודה", כלומר תעודת־בגרות, שחסרה לדב"ג. היה זה ענין טראגי מאד לבני הגוער היהודי ברוסיה, שנסגרו בפניהם שערי מוסדות־הלימוד התיכוניים והגבוהים. הממשלה הריאקציונית ברוסיה, בחוקיה הדרקוניים שהגבילו קבלת יהודים לבתי־הספר התיכוניים עד 10% או 15% ולבתי־הספר הגבוהים – עד 3–5 אחוזים, והמורים האנטישמיים, שנקטו אמצעים שונים להכשיל גם תלמידים מצטיינים, קברו יחד לסתום את הפרצות הצרות לכניסת יהודים למוסדות־ההשכלה. דב"ג, שתוך זמן קצר למד אחר־כך תורכית, והיה בין הסטודנטים המצטיינים ביותר באוניברסיטת קושטא, התקשה לעמוד בבחינות של ארבע כיתות בית־ספר תיכון ברוסיה. מציאות זו נתלוותה מקרים של התאבדות, ולא מעט מקרים של התנצרות שפתחה שערים נעולים. לדב"ג לא היתה ברירה אלא להשיג תעודה מתאימה, ולו גם מזויפת. לא אחת פניתי אל דב"ג בשאלה כיצד ואיפה השיג את "התעודה" הנזכרת כמה פעמים במכתביו, ומדי־פעם ענה לי שאינו זוכר מאומה. ואמנם לא רק זאת לא זכר אלא עוד הרבה דברים, שכן בשנים האחרונות הלך זכרונו ונחלש. משום כך לא הוספתי הערת־הסבר. לאחר הופעת כרך א של האגרות קיבלתי רשות מדב"ג להוציא מהצריף ניירות מיותרים – עתונים, כתבי־עת, חוברות – וביניהם תעודה נתונה במעטפה עם כתובת תורכית (באותיות לאטיניות) ללא סימן של דבק, ואי־אפשר היה לקבוע אם נפתחה ונקראה או הגיעה פתוחה ועדיין לא קרא איש את התעודה. שאלתי את דוד בן־גוריון ולא זכר אם קרא פעם את התעודה שממנה אנו למדים מאיין היא באה. תצלום של התעודה מסרתי למארגניה של תערוכת דב"ג וכל מבקר בתערוכה יכול לראותה, ובמהדורה חדשה של כרך א אוסיף הערת־הסבר במקום המתאים.

גילוי "אהבות" שבן־גוריון מסתירן ואשר לנושא האחר – "פרשת אהבותיו" של דב"ג – כותב ז. צ.: "בקפדנות, כדרכו, טישטש בן־גוריון כל סימן ורמז לרומנים שניהל קודם נישואיו מחשש שעלולים הדברים לפגוע בדימוי שלו. שאיפתו לטשטש את החלק הזה בחייו היתה עמוקה כל־כך עד שהשמיד מכתבים שכתב לאהובתו, דבר שעלה לו בייסורים, כנראה" (שם, ע' 152). וכל זה מגיין לו ? מציאה מצא במקרה – גלוית־ברכה "שבצדה האחד ציור סתום של פרחים", בתוספת ברכה מודפסת "לשנה טובה", ובצד השני שורות־מספר בעטו של דב"ג שבהן נאמר: "...לך חברתי איני יכול לשלוח [ברכה אשר] לא

מלבי תצא. לכן אני כותב לך בעצם ידי חלק קטן מה שלפי רוחש לך. יתן ה' שנה טובה ומבורכת, שנה טובה אשר תשבעי עונג ונחת עד אין קץ וכל הימים יעברו עליך בשלום ונעימות והיית מאושרה עד בלי די". כלום מכתב כזה של איש צעיר אינו מעיד כמאה עדים שאמנם בחורה זו היתה אהובתו, ולא חסרו היא ודב"ג אלא חופה וקידושים כדי להיות זוג מן השמיים. אבל מניין לו לו. צ. שדב"ג השמיד "מכתבים" בלשון רבים שכתב אליה? ואחרון אחרון – מניין ש"הדבר עלה לו בייסור-רים". כלום סיפר לו דב"ג, או שמא מצא קרעי אותם מכתבים? גודה לו לו. צ. שהוסיף בסוף את המלה "כנראה", ללמדך שבכל-זאת לא היה בטוח בכך "במאה-אחוז".

ומניין לו לו. צ. כי דב"ג עשה הכל כדי לטשטש כל סימן ורמז לרומנים שניהל? הבה נקרא ברשימתו. גלויה זו, לא נשלחה ל"אהובה", לא נמצאה בין כל שאר מכתביו אלא "בתוך אחד מספריו הישנים, חבויה בין דפי הספר" (שם, ע' 152), ובהמשך הסיפור "גזר את הכתובת והתאריך והסתיר את הגלויה בין דפי ספר שאינו בשימוש". ובכן, ספר שהוא גם ישן וגם אינו בשימוש. והכל, כנראה, כדי להסתיר את הגלויה מעין אדם כלשהו. והנה, ספר "ישן" קל להגדיר, לפי ציון שנת ההדפסה, או לפי צבע הנייר או צורת הכריכה, אבל מהו "ספר שאינו בשימוש"? האם הוא מין כלי-עבודה שמנגנונו נתקלקל ושוב אינו ראוי לשימוש? עובדה שספר זה היה דווקא בין מאות הספרים שבחר דב"ג מספרייתו הגדולה בתל-אביב ולקחם לשדה-בוקר, ובכוונה מפורשת – לשם שימוש. אילו רצה להסתיר ולהעלים את הגלויה היה לו מקום יותר בטוח מאשר הספר הישן שאינו לשימוש. חזקה על ז. צ. שראה פעם את קופת-הברזל בחדר הקטן ליד חדרה של פולה, שבה החזיק דב"ג תעודות מיוחדות חשובות לו, ובקופה הזאת היה די מקום גם לגלויה שרצה להסתירה, לפי דעת ז. צ. אילו היה ז. צ. מספר לי בשעתו על "תגליתו", כשם שסיפר לי על מאות דברים אחרים, ודאי הייתי מעתיק אותה, בודק לפי סימנים שונים את זמן כתיבתה ומכניס אותה לכרך א של איגרות בן-גוריון, כשם שהכנסתי שני מכתבים אחרים שבהם מסופר במפורש על ה"אהבות" של בן-גוריון, ועוד ידובר בזאת בהמשך הדברים. לצערי, עלי לציין שהעלמה זו של ז. צ. חשודה בעיני. אם אמנם משוכנע ז. צ. כל-כך שדב"ג עשה הכל כדי להעלים את הגלויה – ואני לא כך סבור אלא שבמקרה נשארה שם עשרות-שנים – איך הרשה לעצמו לפרסם את דבר הגלויה עוד לפני תום שנה לפטירתו של דב"ג? כלום אין בזה משום הפרת "צוואת שכיב מרע" שכל אדם הגון מקפיד לקיימה? ומה זכותו של ז. צ. לפרסמה, ובלי גטילת רשות מאת האחראים על ארכיון דב"ג?

מי שיקרא באיגרות בן-גוריון כרך א יזכח מיד כי שווא טופל ז. צ. במכתבו של דב"ג מיום 14.6.1904 אל ידידו שמואל פוקס הוא כותב: "עוד ילד הייתי, כבן 12, וכבר אהבתי... זה היה בלמדי אתה בבית-הספר הממשלתי..." והוא מסיים: "יש אשר גם היום יברק ברק האהבה בלבי, שביב יתלקח ויתלהב, ביחוד בעת שהנני בודד ונזכר נשכחות". אהבה זו, ממשיך ב. ג., "היתה אחת הסיבות שהמריצוני לנסוע לקיץ

לוארשה" (איגרות ב.ג., כרך א, עמ' 12-13). ובמכתב אחר אל הנ"ל מיום 6.11.1904 הוא מספר על אהבה חדשה – לבתו של בעל-הבית שלו.

"לבעל-הבית שתי בנות, המבקות בגימנסיון. הצעירה שבהן היא סימפטיה מאוד. תמה, שובבה, וטבעית בלי כל קורטוב עישוי ומלאכותיות, שפה קשה למצוא בבנות דורנו. ובאמת אגיד לך שלפעמים יש לי קצת חולשה אליה. זה על-פי רוב בעת שהנני בודד, ו'הכל סביבי זר וקר ודומם'. בלבי מעיק יגון, וגעגועים אלמים מלחשים באזני רמזי סודות געלמים, ואז אנוכי מרגיש בלבי רגש אהבה כה כביר, חזק כסופת סתו, והנני עורג ושואף, וגם יש אשר אובה או לבכות בחיקה ולצקת אל תוך נפשה את כל געגועי ושאיפותי הבלתי ידועים לי לעצמי. אבל הרגש הזה לא יתמיד בקרבי. ישנם מומנטים כאלה בחיי נפשי שאני בעצמי שוחק על רגשותי" (שם, עמ' 31-32).

אם אמנם הקפיד בן-גוריון להעלים את דבר אהבותיו, כדברי ז.צ., מדוע לא התנגד לפרסם את הקטעים האלה? אמנם, לא שאלתיו כלל אם להדפיסם בכרך האיגרות, אבל שאול שאלתיו כשנתבקשתי ב-1967 על-ידי ידידי אפרים ברוידא, עורך "מולד", לבחור צרור מכתבי-נעורים של דב"ג בשביל "מולד", והוא לא התנגד לכך. לפני ההדפסה הגשתי לו לקריאה את טורי ההגהה. כעבור יומיים-שלושה באתי אליו לשאלו אם נראה לו המבחר. הוא הצביע על שני הקטעים שלמעלה, ושאלני: "את מי עשוי לעניין ענין אישי שכזה?" עניתי לו "אם רק זו השאלה, הריני מבטיחך שזה יעניין את הקורא יותר מכל ענין אחר". דב"ג הסכים אפוא לגילוי "הסודות הכמוסים" שלו. כלום לא קרא ז.צ. את הקטעים האלה באיגרות ב.ג. וכיצד כתב מה שכתב?

להגדיל דימויו ולהאדירו

הפרק האחרון ברשימתו של זאב צחור, "השליח", הוא כעין מסקנה מן הפרקים הקודמים ברשימה והם: א) "כלי עבודה" – אוסף הנאומים, המכתבים, המאמרים והיומנים שאמורים היו לשמש חומר לזכרונותיו של דב"ג; ב) "כוונות מוקדמות לכתובת זכרונות" – שם הכותרת מעיד על תכנה, וכבר דובר על כך למעלה – שגם מה שרשם דב"ג וגם מה שהשמיט והעלים היה סלקטיבי, והכל כדי להגדיל ולהאדיר את דימויו ההיסטורי; ג) "רומן או תעודות" – התלבטויותיו של דב"ג בצורת הזכרונות; ד) "לאמת הרבה פנים", כלומר האמת של דב"ג היא יחסית, ויחסיות זו באה לידי ביטוי בהעלמה מכוונת של דברים מחייו האישיים. וכל זה לשם זכייה בכתר "השליח" בה"א-הידיעה, השליח היחיד-והמיוחד להגשמת חזון גאולת ישראל: "בן-גוריון מבקש לטעת בקורא תחושה כי בדומה לירמיהו, הנביא האהוב עליו – אשר נדחף מכוח שליחות מרחם וצו' אל תאמר כי גער אנוכי, כי אל כל אשר אשלחך ולכל אשר אצווך תדבר' – נדחף גם הוא על-ידי כוחות גדולים ממנו והוא מקבל את השליחות" (ע' 154), שליח "יחיד-ומיוחד בתולדות ישראל" (ע' 155). סימוכים לכך הוא מוצא בדיספרופורציה הגדולה ברישום עניינים ומאורעות, שפעמים הוא מאריך ופעמים מקצר מאד ופעמים אינו רושם כלל, כמו בהולדת בנו עמוס. אין זה

מתקבל על דעתו של ז.צ. שענין של מקרה כאן, או מצב-רוח, או "הזמן שעמד לרשותו" של דב"ג שהוא, ז.צ., רואה בזה "הסבר נוח ופשטני". בטוח הוא שבכל דבר ובכל צעד הדרך דב"ג על-ידי תחושת השליחות האישית, המלווה אותו עוד מימי נעוריו, שאותה רוצה דב"ג לפאר.

זניקה פתאומית מעסקן איגוד מקצועי

לאישיות ראשונה במעלה

לחיוזוק הנחתו הוא מביא את המאורע הטראגי של רצח חיים ארלוזורוב, והסברתו מתרידה ומקוממת. ואלה הדברים:

"מסע הבחירות [לקונגרס הציוני הי"ח-המעתיק] זוכה ביומנו ל-43 עמודים גדושים מספרים ודו"חות על הנעשה בסניפי המפלגה. בעת היותו במסע זה נרצח בארץ חיים ארלוזורוב. הרצח היה מסעיר בתולדות הישוב. יתר על כן, מבחינה אישית היה הרצח מפנה מכריע בביוגרפיה של ב.ג.: מכן והלאה מתחיל זינוקו הפוליטי ומעסקן של איגוד מקצועי נעשה בן-גוריון פתאום אישיות ראשונה במעלה בתנועה הציונית. והנה, בתוך אותם 43 עמודים עמוסים ידיעות חסרות-חשיבות, זוכה הידיעה על רצח ארלוזורוב לשורות ספורות בלבד" (ע' 153). וכנראה חשש ז.צ. שהקורא לא יבין את הרמז שבדבריו, רמז עבה כקורת בית-הבד, והוא חוזר ומפרש את דבריו אלה: "מבקש הוא [ב.ג.] ליצור מיתוס של שליח, שנדחף מכוחו של העם היהודי, כדי להנחתו במדבר-הגולה, להביאו לארץ-הבחירה ולהנהיגה שם. אך ב.ג. יודע כי אפוס מרומם זה בו מסופר סיפור מופלא של תקומת עם על-ידי בחירו של העם - יש בו נקודות-תורפה: שליחות אינה סובלת מקריות וודאי לא שגיאות הרות-שואה. אותו אפוס עלול להיפגע אם יתברר שהשליח התעלה לתפקידו המורם-מעם עקב רצח מקרי של שליח אחר, שבני הדור ראו בו אישיות מתאימה לא פחות. לכן פרשת הירושה של המנהיגות שבאה בגלל רצח ארלוזורוב ומקרייתה ההיסטורית נדחקה לשורות ספורות" (שם, ע' 154).

רבות וקשות השאלות בקשר לדברים אלה. א) במה היה רצח ארלוזורוב מפנה מכריע בביוגרפיה של דב"ג יותר מאשר בזו של כל מנהיג ציוני אחר? אילו כתב ז.צ. את הדברים על משה שרת-מוטב; הלז ירש את מקומו של ארלוזורוב. אבל דב"ג-כלום במעמדו בתנועת-העבודה ובתנועה הציונית היה צריך לצפות לכיסא שיתפנה על-ידי רצח? ב) כלום הולמת את דב"ג הגדרת מעמדו כ"עסקן של איגוד מקצועי"-של איזה שהוא "טרייד-יוניון" המונה כמה רבבות חברים, שכל תפקידו מלחמה פרופסיונאלית להטבת תנאי-עבודה? ג) ומה פירוש המלה "פתאום"? כלום היה דב"ג טירון במנהיגות הציונית? הרי מאז "ועידת לונדון" ב-1920 לא היה כינוס ציוני עולמי שבו לא נשמע קולו של דב"ג, ובקונגרס הציוני הי"ו, כשנתיים לפני רצח ארלוזורוב, היה ממנהיגי הבולטים ביותר של הסיעה הגדולה ביותר בהסתדרות הציונית. ד) עובדה שדב"ג לוקח להנהגת ההסתדרות בהיותו פעיל בחזית הציונית, כנציג תנועת-העבודה בלונדון. שם עמד על משמר האינטרסים

של התנועה הציונית – על־ידי קשרים תנועתיים עם מפלגת־העבודה הבריטית, שגילתה בימים ההם אהדה רבה לציונות. מסיבה זו לא השתתף בוועידת־היסוד של ההסתדרות. (ה) ומופרך לגמרי העיתוי שקובע ז.צ. ל"זינוק הפוליטי" של דב"ג, והקשר בין ה"זינוק" ובין רצח ארלוזורוב. על־נקלה יכול היה דב"ג להיכנס להנהלה הציונית עוד בקונגרס הציוני ב־1931. במכתבו אל פולה מיום 20.7.31 הוא כותב: "מפלגתנו וגם מפלגות אחרות רצו שאני אכנס להנהלה. איני יודע מה דעתך, אולם עבודתי בהסתדרות והמצב בהסתדרות מנעו זאת" (איגרות ב.ג., כרך ג, ע' 202). ודבר זה לא היה בגדר סוד. דובר על כך בכינוסי סיעת העבודה בקונגרס וגם ב"קולוארים". לא היה אפוא לדב"ג כל צורך לחכות לגל העכור שלאחר רצח ארלוזורוב ש"זינוק" אותו פתאום לכס הרם של ראשות ההנהגה הציונית.

גם בקונגרס הציוני הי"ח גילה בן־גוריון התנגדות נמרצת לבחירתו להנהלה הציונית, במכתבו אל אליהו גולומב מיום 9.8.33 הוא כותב: "אין אני בא בחשבון להנהלה בשום מצב ובשום תנאים. פחות מאשר בזמן אחר תסכון עכשיו הליכתי מעבודת ההסתדרות". (שם, ע' 349). בקושי רב הסכים להיכנס בתנאי שלא יקבל על עצמו שום תיק ויעבוד בה רק עבודה חלקית. דוד בן־גוריון לא זינק אפוא למשרתו הרמה אלא צעד אליה במשך שנים רבות של עמל מפרך. ובארבע השנים מהקונגרס הי"ז ועד הקונגרס הי"ט ב־1935 אף עצר צעדיו ודחה זינוקו.

אולם גם בלי ההוכחות שהובאו כאן אין לקבל בשום־אופן את הספיקולציה של ז.צ. על עימות דב"ג עם "שליח אחר, שבני הדור ראו בו אישיות מתאימה לא פחות". ולא דווקא משום שארלוזורוב היה ראוי פחות מדב"ג למנהיגות התנועה. בכל תנועה חברתית וכן בתנועה הציונית (ובמדינת ישראל – עד השנים האחרונות) קבעה הראשונה, לפי סדר העליות. לא מקרה הוא ששלושת ראשי־הממשלה הראשונים היו אנשי העליה השנייה (מ. שרת, אף שצער היה, נחשב איש העליה השנייה, שכן הגיע לארץ לפני מלחמת־העולם הראשונה).

ארלוזורוב לא היה יכול להקדים את דב"ג אפילו היה עולה על דב"ג באינטלקט שלו ובכשרים אחרים. ועוד דבר, גם ב"הפועל הצעיר" לא היה ארלוזורוב האיש המרכזי, שכן היו שם קשישים ממנו, שעמדה להם זכות ראשונות. גם העובדה שהוא היה מיוצאי פלג המיעוט במפלגת פועלי ארץ־ישראל לא יכלה להקדימו לפני דב"ג שהיה מיוצאי פלג־הרוב, "אחדות־העבודה", שדב"ג היה אחד משני ראשיה הבולטים (עם ב. כצנלסון).

על כל ההוכחות האלה אפשר אולי להתווכח, אך יש דבר אחד שאי־אפשר להתווכח עליו – על פירושו המרושע של ז.צ. בדבר חוסר "התיחסות" של דב"ג לענין רצח ארלוזורוב ביומנו והסתפקותו בציטוט שלושה מברקים קצרים ששלח לארץ. פירוש זה אפשר רק לדחות בחירוק־שיניים.

אגב, מן הראוי לציין שאת ספרו "משמרות", שיצא לאור ב־1935, הקדיש דב"ג לחיים ארלוזורוב, מקרה יחיד בחיי דב"ג, מלבד פולה, שלה הקדיש כרך אחד מחמשת הכרכים "חזון ודרך".

מי השווה את התשואות

"הוכחה" אחרונה ל"משנתו" של ז.צ. משמשים לו דברי דב"ג על בחירת ההנהלה הציונית בקונגרס הציוני הי"ח, שבהם הוא מציין (בסוגריים) ליד כל אחד מהנבחרים – פרופ' ז. ברודצקי, י. גרינבוים, ד"ר א. יעקבסון, ב. לוקר, ל. ליפסקי, א. קפלן, מ. שרת, ד"ר א. רופין – "תשואות סואנות", ואילו לעצמו הוא רושם "תשואות סואנות הולכות וחוזרות". על זה מעיר ז.צ.: "דומה כי הוא עצמו [דב"ג] נסחף בלהט של תחושת השליחות עד כי אמות-המידה משתבשות כלשהו... מה ראה ב.ג. להדגיש שהוא התקבל בתשואות סואנות הולכות וחוזרות בעוד כל האחרים התקבלו 'בתשואות סואנות' בלבד? ספק אם ערך אז מישהו השוואה של תשואות מלבד בן-גוריון [הדגשה שלי – המעתיק]. הוא הרגיש שצירי הקונגרס הרגישו כי הוא נישא על האחרים אף שהיה צעיר מרובם וטרם יעשה לו שם במערכות המדיניות" (ע' 155).

כמי שהשתתף בקונגרס הציוני הי"ח, יכול אני לאשר כי כנים דברי דב"ג, ואין פלא בתשואות הסואנות האלה ההולכות וחוזרות, אחרי הדיפת ההתקפה העזה של הרביו-יוניסטים והנצחון המזהיר של רשימת ארץ-ישראל העובדת, שצברו 44% מן הקולות. הכל ידעו שלדב"ג היה החלק הגדול ביותר בנצחון הזה. כן ידעו שעתיד הוא לעמוד בראש ההנהלה הציונית, ואין זה תלוי אלא בהסכמתו, ובזה יוגשם דבר ההגמוניה של תנועת-העבודה בתנועה הציונית. הייתי בטוח שהדבר צוין בפרטיכל הקונגרס, ולא טעיתי. בדקתי ומצאתי שפן הדבר: אצל כל הנבחרים רשום "שטיר-מישא בייפלא" ואילו אצל דב"ג רשום "שטירמישא לאנגדאורנדא בייפלא". התרגום המילולי של "לאנגדאורנדא" הוא "ממושך הרבה". הואיל והקטע על הבחירות אינו נמצא לא ביומן ולא באחד המכתבים של דב"ג, הרי אין ספק שהוא העתיק את הדברים מפרטיכל הקונגרס. וחיזוק לכך – הצורה הגראפית של רשימת הנבחרים ב"זכרונות" הוא בדיוק כמו בפרטיכל הקונגרס. לכל אחד מהנבחרים – שורה מיוחדת וציון התשואות בסוגריים. כל הפרשנות של ז.צ. על "הולכות וחוזרות" גם היא אפוא נבובה.

לא אוטוביוגרפיה אלא זכרונות

דברים הראויים להיזכר

ובסוף, כל "מדרש הנעלם" של ז.צ., הרואה במיעוט המתמיה של המקום שדב"ג מקדיש לחייו הפרטיים ולחיי משפחתו כוונה להעלים ולהסתיר לשם מטרה מסוימת אינו אלא ספיקולציה שאינה כשרה. אפילו הכותרת של רשימתו "בן-גוריון כותב אוטוביוגרפיה" מטעה. דב"ג לא התכוון כלל לכתוב אוטוביוגרפיה. בשנות החמישים הראשונות הציעו הוצאות-ספרים גדולות בלונדון ובאמריקה לדב"ג לכתוב אוטוביוגרפיה שלו והיו מוכנות לשלם סכומים עצומים והוא השיבן ריקם בהודעה שאינו חושב כלל לכתוב אוטוביוגרפיה ביום מן הימים. את ההודעה הזאת השמיע לא אחת באזני מקורביו. "זכרונות" אין פירושם דווקא זכרונות אישיים –

משפחתיים. ב"מילון החדש" לא. אבן-שושן כתוב: "ספר זכרונות" – ספר שנרשמים בו דברים הראויים להיזכר. "ועד הלשון העברית" הוציא בשעתו חוברות "זכרונות ועד הלשון", שלא היה בהן מהסוג שאנו רגילים לכנות זכרונות. ז.צ. עצמו תפס נכונה את מהות הזכרונות של דב"ג בציינו ברשימתו כי "רק פרקים ראשונים על ילדותו, הכוללים כמאה עמודים מכל אלפי העמודים הצפויים עוד, הם זכרונות, כל היתר הוא אוסף תעודות שהפחן שלהם לבחירתם נראה מקרי למבט ראשון" (שם, ע' 152). אוסיף כי גם ב-100 העמודים האלה יש חלק לא קטן שאינם זכרונות אלא תעודות. על יסוד מה אפוא נתן כותרת כזאת לרשימתו ?

גם "היומנים" של דוד בן-גוריון אינם כיומנים רגילים, שבהם רושמים חוויות, רשמים, מאורעות אישיים, הירהורים, "מצבי-רוח", וידויים, דעות ומחשבות, התרשמות מקריאת ספר, מהצגה, מקונצרט, שיחות עם אנשים תוך תיאור האווירה והתיחסות לאיש-השיח. לכל אלה אין זכר ביומנו. בפנקסיו רשומות שיחות רבות מאד, עם סוגי אנשים שונים, החל בפועל ארץ-ישראלי הפונה אליו בענין מסוים ועסקן מועצת-פועלים של מושבה נידחת ועד ראשי התנועה הציונית, מנהיגי מפלגות בחו"ל, שרים וראשי-ממשלות. ולעתים רחוקות מאד יש בדבריו "צילום" של איש-שיחו או נסיון של איפיון. ועל-הרוב אין פנקס מיוחד ל"יומן", מלבד יומן השתתפותו בתערוכה החקלאית במוסקבה ב-1923 ועוד דברים מעטים. פנקסו דב"ג מכילים עניינים שונים בערבוביה: העתקי מכתבים, פרטיכלים מקוצרים של שיחות עם שונים, מספרים שונים מתוצאות בחירות, ענייני משק ואפילו טבלות סטטיסטיות, וכן רישומים מפורטים יותר של שיחות פוליטיות. המאפיין את פנקסו שאין הם יומנים אישיים-משפחתיים-אינטימיים אלא יומני עבודה או יומני פעולות, בחלקם המכריע. והואיל ודב"ג לא כתב ב"זכרונות" דברים לפי מה שהשתמר בזכרונו אלא על-הרוב העתיק מפנקסו והוסיף דברים מפרטיכלים, מעתונות, מדו"חות וכיו"ב, הרי גם ה"זכרונות" אינם אישיים ולא כרוניקה משפחתית, וממילא מגוחכות ביותר ה"הוכחות" של ז.צ. וניתוחיו הפסיכולוגיים באשר ל"העלמה" של עניינים אישיים ומשפחתיים.

אין פירוש הדברים שדב"ג היה אדיש לענין דימויו ההיסטורי כשליח-ציבור; דומה שלא היה מעולם מנהיג תנועה לאומית או סוציאלית שיתחס לזה באדישות. ודב"ג לא היה שונה מאחרים, והאמת שלא נמנה עם המצטנעים דווקא. וודאי לכותב הטורים, לא פחות מאשר לו.צ., שתחושת השליחות ליותר את דב"ג מנעוריו. דבר השליחות תופס מקום חשוב במשנת דב"ג. שום איש בתנועת-הפועלים העברית לא הירבה כמוהו להדגיש את דבר השליחות ההיסטורית של תנועת-העבודה בהגשמת הציונות, ואחרי קום המדינה – את שליחותה האוניברסלית של מדינת-ישראל במשפחת העמים, "לאור גויים". וודאי לי שהיתה לו לדב"ג תחושת שליחות גם כלפי עצמו. חשתי בכך עוד בשנים הראשונות לשירותי אותו בפירסום כתביו, ובאחת מרשימותי עליו אף הרשיתי לעצמי ליחס לו תחושת "בטרם אצורך בבטן ידעתך ובטרם תצא מרחם הקדשתך". אבל הוא הזדהה כולו עם תחושת שליחותו

עד כדי התפשטות היש האישי שלו. השליח גבלע כולו בשליחותו. וזה אולי ההסבר למיעוט המפתיע של מלת-הגוף אני בפנקסיו-יומניו של דב"ג, מיעוט שאין כמותו ביומניהם ובזכרונותיהם של אישי-ציבור, ועל כן שולל אני בהחלט את גירסת ז.צ., שעליה הוא חוזר לכל אורך רשימתו, כי כל מה שכתב וכל מה ש"העלים" בפנקסיו לא היה אלא מתוך דאגה בלתי-פוסקת לפסל דמות עצמו כ"יחיד ומיוחד".

הוא הדין ה"זכרונות". ודאי יש בהם קו מסוים, אבל בשום-אופן אין מורגשת מגמה של הבלטה אישית. לו היה כך היה דב"ג יכול לעשות זאת בדרך הפשוטה ביותר, שהיא כשרה לכל הדעות ומקובלת, ולאסוף מדברים שלו בלבד—מנאומיו, מאמריו, מכתביו ויומניו—ולהוסיף עליהם דברי קישור, כמו שעשה משה שרת בספרו "בשער האומות". מה חפץ היה לו בחומר ה"נייטראלי" הרב, התופס את רוב ארבעת הכרכים של ה"זכרונות"? משום-מה אין שאלה זו מעסיקה של ז.צ., אף שהיא מתבקשת מאליה, והוא עוסק בספירת שורות ועמודים שהקדיש דב"ג לענין זה או אחר או שלא התיחס אליו כלל ו"העלים".

*

קשה לי לחשוד בזאב צחור שהתכוון לפגוע בזכרו של דב"ג, שעליו דיבר בהערצה בכל שיחותינו הרבות. מתקבל יותר על הדעת שהדברים נתכתבו מתוך דחף תת-הכרתי, מתוך תסביך מסוים, והוא—שביקש ז.צ. להתעטר בעטרת "עובד עם בן-גוריון" ולא היה אלא "עובד אצל בן-גוריון". וחבל שלא אור עוז לשקול ולאזן יותר את דבריו.